

Hrvatski jezik 55 godina nakon *Deklaracije*
– između posezanja i međunarodnoga priznanja

Diljem svijeta postoje područja u kojima se govori sličnim jezicima. Ima ih na Srednjemu i Dalekome istoku, ima ih bliže nama, u Skandinaviji, a osobito su zgusnuta među Slavenima. U jednome od takvih područja žive i Hrvati, koji iz vlastita iskustva znaju da nije uvijek lako strancima približiti složene povijesne prijeopore koji su se odrazili i na jezičnu sliku južnoslavenskoga područja. Upravo zato svoj odgovor na pitanje *Kako strancima približiti hrvatsku jezičnu situaciju?* trebamo obogatiti primjerima razumljivim ljudima koji žive izvan našega okružja.

Govornicima njemačkoga jezika, s kojima smo unutar različitih državnih tvorevina proveli gotovo četiri stoljeća, treba istaknuti kako je stanje u Njemačkoj, Austriji i Švicarskoj neusporedivo s našim jer su Austrijanci svoj jezik uvijek nazivali njemačkim, a govornici njemačkoga u Švicarskoj vlastitu inačicu njemačkoga katkad nazivaju švicarskim njemačkim, dakle ponovno njemačkim. Hrvati, pak, nikad svoj jezik nisu nazivali srpskim iako su ga nazivali i drugim imenima (npr. ilirskim, slovinskim, dalmatinskim i bosanskim). Srbi, s druge strane, svoj jezik nisu nazivali hrvatskim. Govornicima obaju jezika sredinom XIX. stoljeća nametnut je dvočlani naziv koji sadržava glotonime (imena jezika) hrvatski i srpski. Uostalom, hrvatski se jezik izrijekom spominje u *Istarskome razvodu* (1275.) i *Vinodolskome zakoniku* (1288.), kako su jezik svojih djela, neovisno o tome u okviru koje su države stvarali, nazivali mnogi znameniti hrvatski književnici od Jurja iz Slavonije (oko 1400.) i Marka Marulića do pisaca iz jugoslavenskoga razdoblja, u kojemu je hrvatski jezik bio sustavno zatiran.

Kad se pokušavaju povući usporednice između hrvatskoga jezika i jezika poput španjolskoga i portugalskoga, ponovno se miješaju kruške i jabuke jer Hrvatska nije kolonijalna sila. Ipak, čak kad se i to učini, istaknuti treba da glotonimi *američki španjolski*, *brazilski portugalski* i *gradišćanskohrvatski* sadržavaju ime izvornoga jezika kojemu pripadaju (ne postoji gradišćanski hrvatsko-srpski).

Obrazac dansko-norveškoga koinea u našem je okružju također posve neprimjenjiv jer Hrvatska nikad nije bila srpskom kolonijom ni Srbija hrvatskom (dok je dansko-norveška država s izrazitom danskom prevlašću postojala gotovo tri stoljeća), pa se ni srpski nije mogao nametnuti Hrvatima kao danski Norvežanima niti je moglo biti obrnuto.

Napomenimo i da je još Teofil Kristek (1561. – 1622.), slovački isusovac u službi pape Klementa VIII., razlikovao dva najveća južnoslavenska jezika, a hrvatski i srpski u natuknici *Južnoslavenski jezici* razlikuju se i u *Enciklopedijskome rječniku* Brokgauza i

Efrona (1890. – 1907.), rječniku napisanu prije stvaranja Jugoslavije i njezine jezične politike, kojom se nastajalo umjetno stvoriti jugoslavensku naciju. Autor je natuknice Irinarh Nikolajevič Polovinkin (1863. – 1914.), ruski slavist koji se specijalizirao za slavenska narječja, dugogodišnji profesor na Sveučilištu u Sankt-Peterburgu. Stvaranje su i uporaba naziva *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski jezik* bili plodom izvanjezičnih okolnosti, odnosno jezične politike u Habsburškoj Monarhiji i Jugoslaviji te je ustrajanje na narodnim imenima svih južnoslavenskih jezika (jer većina suvremenih definicija jezika uključuje i stav samih govornika o imenu jezika) zapravo prilog depolitizaciji problema kojim se politiziralo s različitim stajališta gotovo dva stoljeća. Naziv je *srpskohrvatski* ili *hrvatskosrpski jezik* ujedno nekorektan prema govornicima ostalih dvaju središnjih južnoslavenskih jezika – bošnjačkoga i crnogorskoga.

Zaključno, pridjev se *hrvatski* upotrebljava za naše jezično područje od srednjovjekovlja, uporaba je dvočlanoga naziva jezika bila kratkotrajna i nametnuta, a budući da Hrvatska nije bila dugotrajno pod čizmom ni jedne druge slavenske države, u njoj nisu ni mogli nastati idiomi usporedivi s dansko-norveškim koineom u Skandinaviji. Uostalom, genetski je kriterij u Europi najteže jednoznačno provesti u slavenskome svijetu jer je jedini nedvojbeni predak svakoga slavenskog jezika praslavenski, a o mogućim fazama raspada praslavenskoga postoje različite teorije, te bi se, ovisno o teoriji, broj slavenskih jezika mogao povećati ili smanjiti. U tih nam nekoliko misli valja sažeti pogled na našu jezičnu samobitnost i onda ga po potrebi prilagoditi ovisno o jezičnome stanju u državi iz koje dolazi upit osobe zainteresirane za sociolingvističko stanje na slavenskome jugu.

Hrvatska književnost na razmeđu Mediterana i Balkana, istoka i zapada

Posljedica je stalnih vanjskih preispitivanja hrvatske jezične samosvojnosti najnovija inačica *Zakona o kulturnome nasljeđu Republike Srbije*, kojim se (iznova) svojata hrvatska dubrovačka književnost. Najbolji je odgovor na pitanje komu dubrovačka književnost pripada ponudio otac srpskoga jezikoslovlja Vuk Stefanović Karadžić u predgovoru *Srpskomu rječniku* rečenicom: „Već ima blizu iljada godina kako Srbliji imaju svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaju svoga pravog jezika.” Ako, dakle, otac srpske pismenosti 1818. kaže da Srbi nemaju knjiga napisanih svojim jezikom, logično je postaviti pitanje kako je moguće da su Marin Držić (1508. – 1567.) i Ivan Gundulić (1589. – 1638.) srpski književnici ako znamo da su živjeli dva odnosno tri stoljeća prije objave prvih knjiga na srpskome jeziku. Da srpska javnost Držića nije smatrala srpskim književnikom, zorno pokazuje podatak da je prva njegova komedija u Srbiji prvi put na pozornicu postavljena 1946., i to u Hrvatskome narodnom kazalištu u Subotici. Uostalom, Marin Držić je, poput mnogih svojih prethodnika i suvremenika (ali i nasljedovatelja), pisao na trima jezicima: hrvatskome, talijanskome i latinskome. Ta vrsta trojezičnosti nije svojstvena srpskoj književnosti zato što ona ne pripada zapadnoeuropskomu književnom krugu. Ona se, naime, ne naslanja na katoličku i zapadnomediteransku tradiciju, nego na pravoslavnu i donekle rusku.

Pitanjem pripadnosti dalmatinske (pa time i dubrovačke) književnosti bavio se i glasoviti srpski filolog Jovan Skerlić. Njemu je posvetio uvodno poglavlje studije *Istorija nove srpske književnosti* (1914.). Ono nosi naslov *Početak nove srpske književnosti*. U njemu se, među ostalim, navodi: „Dalmatinska, a naročito dubrovačka književnost oko 1835. godine, za vreme ilirskog pokreta, bila je od velikog uticaja za stvaranje nove hrvatske književnosti (...) Za tu književnost u Srba se gotovo nije ni znalo, i ako je ko od obrazovanih Srba i poznavao, nije je smatrao kao svoju.” Skerlić u idućim redcima domeće kako se tek od 60-ih godina XIX. stoljeća u Srba ističe važnost dalmatinske književnosti (pa prema tome ne samo dubrovačke nego i bokeljske i barske književnosti jer je Boka kotorska dijelom Dalmacije bila do 1918., a Bar do 1571.). Pripominje i da su tek „u najnovije doba” Srbi počeli proučavati dalmatinsku književnost, „ali samo u obliku specijalnih naučnih istraživanja”. Slično zaključuje i za druge pokrajinske južnoslavenske (da budemo jasni – hrvatske) književnosti: „Isto tako bez većeg uticaja su bile i ostale lokalne i katoličke književnosti naše, bosanska književnost XVII i XVIII veka, slavonska književnost XVIII veka.” Štoviše, za knjige hrvatskih bosanskih i slavonskih pisaca Skerlić navodi kako su, iako su dijelom pisane ćirilicom, „Srbima morale izgledati tuđe one knjige gde su se tumačila učenja katoličke vere, pisane ikavštinom i štampane latinicom”. Ipak, za dalmatinsku je (dakle, i dubrovačku, i bokeljsku, i barsku) književnost najvažniji Skerlićev zaključak: „Jedna stvar je van svakoga spora: dalmatinska književnost nije ni po čemu uticala na stvaranje nove srpske književnosti u XVIII veku.”

Dubrovačke su književnike na temelju jezika kojim su pisali u korpus srpske književnosti nastojali uvesti i srpski dijalektolozi vodeći se neznanstvenom pretpostavkom kako su svi štokavci Srbi. Istodobno su potpuno zanemarivali činjenicu da je u Držićevo vrijeme dubrovački govor bio još različitiji od bilo kojega srpskoga idioma nego što je danas, s tim da je i danas, ponajprije u fonologiji i leksiku, ali u manjoj mjeri i u morfologiji i sintaksi, jedan od najposebnijih štokavskih govora, te je po mnogo čemu znatno bliži svojemu čakavskom nego štokavskom susjedstvu. Srpski dijalektolozi ustrajno su prešućivali podatak da su svoj jezik hrvatskim izriječkom nazivali neki od istaknutijih renesansnih i baroknih pisaca (npr. Mavro Vetranović, Nikola Nalješković, Dominko Zlatarić i Vladislav Menčetić), a stanovnike su Dubrovnika i susjedne Boke kotorske Hrvatima smatrali i strani putopisci (poput Petra Andrejeviča Tolstoja, koji u Boki kotorskoj uz Hrvate spominje i Crnogorce i Srbe) i domaći ljudi (poput bokeljskih Hrvata Mare Dragovića iz Kotora i Julija Balovića iz Perasta). Istodobno nitko iz dubrovačko-bokeljskoga renesansnog i baroknog književnog kruga svoj jezik nije nazivao srpskim.

Nažalost, za hrvatskom književnošću katkad posežu i proučavatelji crnogorskoga jezika i književnosti poput Milorada Nikčevića. On hrvatske književnike (npr. Ivana Bolicu, Jurja Bizantija, Ljudevita Paskalića, Andriju Zmajevića, Krstu Ivanovića, Ivana Antuna Nenadića i Stjepana Zanovića) iz Boke kotorske i Svebarja (Bara s okolicom) drži predstavnicima crnogorske renesanse i baroka. Među tim su književnicima neki koji su pisali isključivo na latinskome i talijanskome, a oni koji su stvarali na narodnome jeziku, pisali su stiliziranim hrvatskim jezikom dalmatinsko-dubrovačkoga književnog kruga.

Oni jesu stvarali na tlu današnje Crne Gore, ali nipošto nisu predstavnici crnogorske književnosti niti su svoj jezik nazivali crnogorskim. Među pisce koji pišu crnogorskim jezikom Milorad Nikčević uvrštava, primjerice, Julija Balovića, koji je koncem XVII. stoljeća talijanski etnonim *Slavo* prevodio s *Harvat*, te Krstu Mazarovića, čija se knjiga *Cvit kriposti* (1712.) u Mletcima prodavala pod oznakom *knjig hervatskih*. Velika je većina bokeljskih i barskih književnika svoju pripadnost dalmatinsko-dubrovačkomu književnom krugu očitovala u međusobnoj komunikaciji s književnicima iz srednje i južne Dalmacije (npr. Kotoranin Ljudevit Paskalić pisao je poslanicu Jeronimu Bartučeviću, njegov sugrađanin Maro Dragović spjevao je pohvalnu pjesmu Bartolu Kašiću u kojoj spominje *vas rod hrvački*, Baranin Viktor Besaljić napisao je sonet posvećen Nikoli Nalješkoviću te svojevrsan predgovor prepjevu *Pjesnima pokornim kralja Davida* Ivana Gundulića, a njegov sugrađanin Andrija Prokulijan u svojemu je govoru veličao Marka Marulića), a i njihovi su se dalmatinski kolege pohvalno javno izražavali o svojim kolegama po peru držeći ih našijencima i divili se ljepotama njihova zavičaja (npr. Vinko Pribojević hvalio je pjesništvo Jurja Bizantija, a Korčulanin Ivan Vidalić divio se hrvatskim gradovima, među kojima spominje i Kotor). Hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti ujedno pripadaju nepravedno zanemarena djela u kojima se obilno spominje toponim Crvena Hrvatska poput *Barske kronike* ili *Ljetopisa popa Dukljanina*. Upravo je zbog navedenih posezanja iznimno važan projekt Hrvatskoga nacionalnog vijeća Crne Gore *Digitalna antologija „Hrvatsko pjesništvo Boke kotorske“*, kojemu je voditeljica Dijana Milošević, i čiji je cilj predstavljanje cjelokupne hrvatske književne baštine u Boki kotorskoj, te se nadamo njegovu postupnomu proširenju na Svebarje (Bar s okolicom).

Umjesto zaključka

Svim nedaćama i povremenim posezanjima iz okružja unatoč hrvatski je jezik 55 godina nakon objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* u neusporedivo boljemu položaju. Danas je, naime, hrvatski jezik jedan od 24 službena jezika Europske unije s mnogobrojnim jezičnim priručnicima i izgrađenim institucijama. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, kao krovna ustanova za proučavanje hrvatskoga jezika, od rujna je 2013. punopravnim članom Europskoga saveza državnih jezičnih ustanova (EFNIL), što je svojevrsno međunarodno priznanje Institutu te međunarodno priznanje hrvatskoj jezičnoj samosvojnosti. Upravo u jeku pokušaja izdvajanja bunjevačkih govora iz hrvatske matice, od 6. do 8. listopada 2021., Institut je bio domaćinom 18. konferencije EFNIL-a, i to, simbolično, u Dubrovniku. Zaključimo stoga ovaj članak riječima predsjednika EFNIL-a Johana van Hoordea: „Hrvatski je težak, ali i predivan jezik, koji, uza sve, ima dugu i složenu povijest. To moramo poštovati.“ Ako nas drugi poštuju, naučimo napokon sami poštovati sebe.